

ІНТЕЛІГЕНЦІЯ/ІНТЕЛЕКТУАЛИ: УКРАЇНЬСЬКА СИТУАЦІЯ

Гостре відчуття необхідності соціальних змін, яке охопило все українське суспільство минулого року, створює ситуацію особливої відповідальності для людей, задіяних у сфері соціальних комунікацій і, в тому числі, в системі вищої освіти. Вітчизняні філософи покликані не лише першими осмислювати нові суспільні загрози, а й, певною мірою, щонайменше морально, готувати суспільство до їх адекватного сприйняття і успішного подолання. Не можна не визнати правоту представників старшого покоління, які закликали до недопущення соціально-політичної радикалізації суспільного життя в усіх його проявах. Утім, самих таких закликів, як уже всім стало очевидно, виявилось недостатньо. Нинішні активні представники вітчизняної філософської спільноти ставлять питання про міру необхідної публічності філософів як творців та носіїв нових смислів. Для самих філософів це легітимується, зокрема, завдяки темі суспільної місії інтелігенції та інтелектуалів. До обговорення цієї теми на спеціальних круглих столах долучилися також соціологи та політологи, релігієзнавці та діячі культури.

Проблеми самоідентифікації інтелектуалів, спричинені незавершеними структурними трансформаціями українського суспільства, стали предметом теоретичних дискусій та обговорення на форумах у Донецьку та Києві. Якщо починалася ця робота за умов назрівання соціально-політичної кризи в Україні, то політичним контекстом другого, київського круглого столу став відкритий конфлікт між громадянським суспільством і чинною владою.

Круглий стіл «Самоідентифікація української інтелігенції у процесах демократичного розвитку» відбувся 19 квітня 2013 року в Донецьку. Організаторами заходу виступили громадські організації «Асоціація філософів і релігієзнавців», «Український культурологічний центр», «Молодіжна асоціація релігієзнавців» за сприяння аналітично-інформаційного журналу «СХІД» і за підтримки Донецької обласної асоціації кредитних спілок. Метою круглого столу стало обговорення проблеми громадянської відповідальності інтелігенції в контексті «Української хартії вільної людини». Основними напрямками дискусії були визначені: проблема ідентичності та модернізації сучасної української інтелігенції; інтелігенція та інтелектуали; межі толерантності в контексті суперечностей різних версій історичної пам'яті; вибір варіантів майбутнього: через конкуренцію ідей чи за диктатом влади?; легітимація етичних чеснот та роль інтелектуальної спільноти у знеціненні моральних пріорите-

тів в суспільстві; інтелігенція і влада: причини низького попиту на «критичний дискурс» в перехідному суспільстві. Модератором круглого столу виступив професор Ярослав Пасько.

Круглий стіл на тему: «Інтелектуали у сучасному світі: український контекст» пройшов 13 грудня 2013 року в Києві. Організаторами заходу виступили Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди, кафедра філософії Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, кафедра філософії та релігієзнавства Національного університету «Києво-Могилянська академія». Гостями філософської дискусії були представники соціологічної, політологічної спільноти, а також діячі культури та медіа. Тематика круглого столу включала такі основні напрями для дискусії: феномен інтелігенції: проблема культурно-історичної демаркації; інтелігенція та/чи інтелектуали?; колізії сучасної ідентичності та відповідальності українських інтелектуалів; інтелектуали і модернізація сучасного українського суспільства; принцип «автономії розуму»; соціальні «місця присутності» інтелектуалів — що відбувається з українськими університетами та наукою?; інтелектуали в контексті змагання різних версій історичної пам'яті; роль інтелектуальної спільноти в утвердженні моральних пріоритетів і цінностей суспільства; інтелектуали і влада: потенціал «критичного дискурсу» в сучасному українському суспільстві. Модератором круглого столу виступив професор Михайло Бойченко.

У даному випуску «Філософської думки» опубліковані основні матеріали цих круглих столів, які включають поряд із текстами доповідей та виступів, частково теоретично розгорнутих для публікації, низку статей, які були підготовлені на основі виступів на цих круглих столах їх учасниками. При визначенні структури випуску було враховано послідовність проведення заходів та логіку розгортання дискусії.

Українська інтелігенція сьогодні: контексти розуміння

*Анатолій
Лой*

ЗНИКАЮЧА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ У ТРАНСФОРМАЦІЯХ СЬОГОДЕННЯ

Ми виявилися свідками дивних і цікавих перетворень, які були започатковані добою пізнього капіталізму й нині розгортаються вже у змінених параметрах. Події останніх років показали, що завдяки мережам Інтернету виникли ланцюгові події «арабської весни», здавалось би, на пустому місці, із дрібниць, без напруженої діяльності політичних партій і сил. Останні почали активно підключатися до подій заднім числом, щоб очолити та спрямувати спонтанно посталу стихію. Якраз нею значною мірою скористалися консервативні сили, які активно чинять спротив поширенню науки й освіти, процесам відкритості у суспільстві. Тож для того, щоб детонувати соціальні рухи непередбачуваної дії, можна обійтись невеликими угрупованнями однодумців, такими собі «партіями-одноденками», які виникають буквально перед виборами, шалено розкручуючись до потрібного моменту, і здатні відкусити ласий шматок електоральної підтримки у партій традиційної ліво- та правоцентристської орієнтації.

Хто міг подумати раніше, що у країнах постіндустріальної доби надзвичайно важливу роль відіграватиме розмита і водночас масивна соціальна потуга, яку називають «середній клас». Фактично політика й ідеологія правих і лівих партій спрямовуються першою чергою на підтримку з боку середнього класу. Інколи різниця полягає в нюансах. Наприклад, важко розрізнити пропозиції та підходи, що їх висувають християнські демократи й соціал-демократи щодо соціальної політики. Тут керуються розумінням, що сталість суспільного

© А. ЛОЙ,
2014

розвитку залежить від добробуту й самопочуття саме цієї групи населення. Але середній клас із соціологічної точки зору виглядає багатоліким явищем, бо поряд із представниками дрібного бізнесу, приватними власниками нерухомості, капіталів, акцій і т. ін., вартість яких не сягає шестизначних цифр, до цього класу нинішнім часом належить величезна армія різноманітних менеджерів, експертів, програмістів, інженерів, науковців — себто фахівців, без яких неможливе функціонування банківських, ділових, наукових та державних установ. Звичайно, це люди високої кваліфікації з відповідним рівнем університетської освіти. Питома вага «офісного планктону» серед загальної маси середнього класу є відчутною, і це на тлі традиційної присутності у ньому професури або лікарів.

Як бачимо, середній клас у нинішньому вигляді втягнув і поглинув у себе ту верству населення, яку зазвичай у Росії, а потім і за часів панівного історичного матеріалізму називали «інтелігенція». У Західній Європі віддавали перевагу терміну «інтелектуали». За лексичними й семантичними відмінностями термінологічного вживання приховуються різні традиції розуміння даного суспільного явища.

В Європі інтелектуали заявляють про себе як самосвідома верства міського населення з появою університетів, коли університети починають сприйматися як самостійна корпорація поряд з іншими, будучи обов'язково представленими у міському самоуправлінні. Місто мусило зважати на університет, бо частка студентів часто була доволі істотною щодо кількості жителів міста, і університет давав заробітки городянам. До того ж впливові й заможні випускники університетів, якими завжди були лікарі та юристи (адвокати, нотаріуси, судді), підтримували дух свободоловства й незалежності думки, які неодмінно асоціювались із професурою, шкільними вчителями, студентством, вільними професіями випускників університетів загалом. Європейський інтелектуал, породжений демократичною і водночас діловою атмосферою «міської цивілізації» (термін Ле Гофа), поєднував відчуття власної особистості із причетністю як до конкретної корпорації тут і тепер, так і до потенційно відкритої уявленої спільноти, для якої керуватися розумом і повсякчас застосовувати його — це життєві альфа й омега. Уявлена ідеальна спільнота, щодо якої, зрештою, інтелектуал співвідносить і позиціонує себе, вносить у його саморефлексію елемент космополітизму, без чого важко помислити світогляд представників інтелектуальних професій. Мабуть, корпоративність життєвого укладу європейських міст із властивою корпорациям солідарністю і взаємопідтримкою у самоорганізації загалу не могла не посприяти засадам самоідентичності інтелектуальної верстви поряд з іншими категоріями активного населення міст і давала можливість відчувати власну самодостатність і гідність усім, хто до неї належить. Увага та повага до інтелектуалів вільних професій забезпечувалась цивільно-правовим чином, а про моральний авторитет учителя, лікаря або адвоката тощо годі й говорити, коли суспільством шанувалась думка (оцінка) освічених людей.

Завдяки освітньому й моральному статусу інтелігенції, її участі у громадських справах активна частина міського населення почала ясно усвідомлювати свої інтереси, конституювати себе як «третій стан» з відповідними претензіями й устремліннями соціально-політичного характеру. Інтелігенція мимоволі стала своєрідним комутатором у сприйнятті третім станом подій суспільного життя, спонтанно створюючи й підтримуючи ауру спільного розуміння, що філософи називають «спільним чуттям» (*sensus communis*, *common sense*, *Gemeinsinn*) або ж «здоровим глуздом». У суспільстві завдяки налаштуванням здорового глузду існує громадська думка, на параметри якої варто зважати. Інтелектуальна верства ніколи не була поза громадським життям.

Тож прихильники Жульєна Бенда, автора відомого трактату «Зрада інтелектуалів» (1927), який вбачав призначення інтелектуалів у активному відстоюванні «вічних вартостей», явно прикрашають епоху раннього модерну, бо ті ще наприкінці позаминулого століття спокусилися політичними пристрастями. Французьку революцію або Весну народів важко уявити без участі інтелектуалів. Але бурхливі політичні події спонукали зрештою ще наприкінці позаминулого століття до поляризації європейських інтелектуалів, що рельєфно уявнюється у розмежуванні симпатиків консервативної, ліберальної й, нарешті, соціал-демократичної орієнтацій. Чи можлива була б доктрина соціальної держави в політиці, коли б університетська професура кантівського штибу в Німеччині (рух «кафедрального соціалізму») не дотримувалася переконання про моральний обов'язок суспільства і держави перед робітництвом, перед упослідженими групами населення? Нині, коли держави Євросоюзу більш ніж дві третини коштів бюджету спрямовують на соціальні програми для населення, це є також наслідком лівого впливу за участю інтелектуалів. Рух зелених став масовим, набрав політичного характеру. Біля його витоків знову-таки були інтелектуали.

Цікаво, що представники лівої орієнтації були більш оптимістичними у поглядах на місце і перспективи інтелектуальної верстви в сучасній еволюції суспільства, тоді як праві передрікають сутінки спаду. Ліберальний за своїм задумом проект «постіндустріального» (чи «інформаційного») суспільства розраховував на провідну роль інтелектуалів у бізнесовій діяльності та, як наслідок, провідну роль інтелектуалів у всіх секторах суспільного життя. Але від масової участі інтелектуалів наукомісткий бізнес не міняє своєї капіталістичної сутності, хоча серед його капітанів багато неординарних, креативних інтелектуалів. Сподівання на те, що масовий прихід у бізнесову й управлінську діяльність інтелектуалів сам по собі змінить всю картину соціального життя і якимось гармонізує його, виявилися примарними й утопічними. Інтелектуалізація верхньої соціальної страти мало чого змінює. Але великий капітал втратив провідний вплив на формування тих вартостей, крізь призму яких сприймаються реалії суспільного життя. Від нього вже не залежать остаточно умови того компромісу в суспільстві, які є базовими для держави.

В останні десятиліття малопомітно, але суттєво змінилася конфігурація соціальних інтеграцій саме завдяки процесу масової інтелектуалізації середнього класу, про що йшлося вище. Представники інтелектуальних професій заповнили собою життєву нішу середнього класу, змушуючи суспільство брати до уваги їхні інтереси, цінності та уявлення. Життєвий світ соціуму репродукується «знизу», розкручуючись навколо «морально-практичних відносин» (термін Габермаса), де задіяний саме цей клас. Тож виходить дивна річ: інтелектуали у своїй більшості розчиняються у субстанції середнього класу, але дістають шанс прямо впливати на соціальні інтеграції в цілому із властивими їм уявленнями про бажаний добробут, рівень життя, соціальні права, справедливість і т. ін., себто задавати суспільству параметри його існування. Якщо ж визнати, що такі уявлення набувають зрештою нормативного характеру, бо у суспільстві починають вважати, що так і має бути, то це вже царина суспільного «етосу», його святая святих. Інтелектуали мають можливість облагороджувати етос, через прийняття якого суспільство підтримує себе належним чином.

Свого часу Антоніо Грамші розділив інтелігенцію на дві категорії: традиційну, класичну, до якої належать представники творчих професій (художники, поети, митці тощо), і «органічну інтелігенцію», яка охоплює тих дипломованих фахівців, що заангажовані у бізнес, політику, видавничу справу і т. ін., які нині становлять основну масу середнього класу. На початку минулого століття ніхто не міг передбачити гігантського зміщення пропорції між двома категоріями на користь інтелектуалів-«органіків», всілякого «офісного планктону» і чогось такого кшталту. Представники творчої інтелігенції залишилися маленьким острівцем у їх морі. У XIX столітті домінували романтичні уявлення про постать інтелектуала та його роль з огляду на громадське сприйняття великих поетів, художників або філософів, діяльність яких була резонансною для загалу. Європейські філософи перебували в полоні таких ідеалізованих уявлень. На тлі цих уявлень представники іншої категорії, що повсякденно «утилізують» свій інтелект, посідали радше другорядні ролі. Саморефлексія інтелектуала-творця, що відстоює й виражає свою одиничність, супроводжувала європейську філософію й літературу від романтиків до Ніцше впродовж усього XIX століття.

Хоча вся Європа переймалася цією саморефлексією інтелектуалів, але найбільш резонансно на неї зреагували у Росії. Ніде так багато не розмірковували про доленосність інтелігенції щодо історії народу і державності, як в інтелектуальному середовищі Росії. Аура метафізичності оточувала рефлексію цих тем.

Якщо для європейців інтелектуал асоціювався із статусом вільної особистості, що пропонує свої послуги і є автономним, то російське світосприйняття, яке не знало досвіду бюргерського суспільства, історично дивилося на інтелігента перш за все як на освічену людину, що могла належати і до дворянської верстви, і до чиновництва різного рангу (особ-

ливо дрібного), бо суспільного середовища для їхнього вільного існування не було. Разом із тим мірою розвитку суспільства потреба в освічених кадрах зростала. Але більшість із них перебували «при службі», у підневільному стані. Тож єдиним началом, що об'єднувало цих освічених і волелюбних людей, було бажання зреалізувати себе у суспільстві, прорвати межі наявної несвободи, архаїчного станового устрою. Інтелігенція — це і є уявно об'єднана потуга освічених і морально відповідальних індивідів, що мислиться у вигляді спільноти, котра здатна чинити спротив наявній дійсності й пропонувати проекти нового устрою, де люди будуть жити вільно і щасливо. Тому тут апелюють не до одинаків-інтелектуалів, а до інтелігенції як чогось надіндивідуального й об'єднувачого у поступі можливих оновлень. Інтелігенція не має нічого спільного із наявним правовим станом інтелектуала, це радше спільнота, охоплена єдиним вольовим устремлінням й інтенцією до фундаментального оновлення. Рідко вживаний у європейців термін *intelligenz* обростає на російських просторах іншими конотаціями. Саме російські автори так багато писали про інтелігенцію, намагаючись окреслити її суть у чистому вигляді, відтіняючи її, наприклад, від позірної «інтелігентщини» і т. ін. Пальма першості у рефлексії поняття інтелігенції належить, беззаперечно, росіянам; про це пишуть і зарубіжні енциклопедичні видання.

Якщо представники «аристократичної інтелігенції» XIX століття ще довго почувалися «зайвими людьми», усамітненими одинаками, то вже невдовзі «різночинська інтелігенція», що поступово приростала, мимоволі згуртувалася навколо всіляких утопічних революційних проектів, жваво обговорюючи їх, і навіть намагаючись їх зреалізувати. «Інтелігентська енергетика» спротиву й оновлення тримала значні кола освіченої російської громадськості в активному тонусі: різні соціальні проекти радикальної й консервативної орієнтацій були на слуху, жваво обговорювалися в інтелектуальному середовищі Росії. Політичне життя різних рухів і партій підживлювалося саме цим середовищем, особливо таких, як соціал-демократи й ліберали. Тема нерозривності історичної долі Росії й інтелігенції домінувала у резонансних публікаціях «Вех», Мережковського («Грядущий хам») тощо.

Реальна сила більшовизму як організованого політичного руху була б неможливою поза суспільною атмосферою інтелігентського руху в тогочасному суспільстві. Він скористався цією атмосферою, щоб елементарно зорганізуватись, але підтримувані в інтелігентському середовищі публічність, відкритість і багатополлярність політичних проектів принципово суперечили сектантському радикалізму більшовиків. Мабуть, жодна політична сила так дошкульно не принижувала інтелігенцію, як це робили більшовики та їхні вожді. Із соціологічної точки зору вони кваліфікували інтелігенцію як такий собі «прошарок» між головними антагоністичними класами, який позбавлений певного класового інтересу й вимушений хилитися, звичайно, у бік панівного класу. Не випадково інтелігенцію обвинувачували у дрібнобуржуазних

поглядах, тож із застосуванням лексики на її адресу більшовицькі лідери не церемонилися. Справа, як відомо, не обмежувалася словами: хвилі терору та репресій, які почали накочуватися одна за одною, практично знищили до-революційну інтелігенцію. Тут політична лінія усіх вождів більшовизму була послідовною у своїх засадах. Курс було взято на формування власної «соціалістичної інтелігенції», що вербувалася із молодого робітництва й селянства. Головною її рисою мала бути не просто лояльність до влади й ідеології, а й беззавітна вірність щодо них. І вже до цього докладалися вимоги щодо освітнього рівня та кваліфікації. Нова інтелігенція не позбавлялася «профілактичних» репресивних заходів із різних приводів.

Але ця інтелігенція «підняла голову» по смерті Сталіна, у час «хрущовської відлиги». На тлі загостреного протистояння у період «холодної війни» країні слід було йти за бурхливим науково-технічним прогресом, а це потребувало неймовірно розширити дослідницьку, експериментально-виробничу й конструкторську базу, що, зрештою, вимагало нарощування інтелектуальних кадрів. Країна покрилася мережею науково-технічних закладів, де зосереджувався примножений працюючий інтелект суспільства. Керівна верхівка в особі панівної номенклатури не могла не зважати на цю обставину. Тепер уже влада мусила — хоча б на рівні демонстративних дій — виявляти лояльність стосовно власної інтелігенції. Остання скористалася цим і витворила для себе ауру власного «саморозуміння» (термін Гадамера): популярні газетні, журнальні та книжкові видання робили свою неоціненну справу. Відчуття інтелектуалами радянської епохи власної соціальної самоідентичності інколи маскувалось ідеологічними кліше, а то й прямо засвічувалось в образі особистості, питомою рисою якої мало бути надзвичайне відчуття відповідальності. У такий спосіб уявно виставлялася певна планка вимог у культурному середовищі радянської інтелігенції, задавався алгоритм належного самоствавлення.

На відміну від наших сусідів поляків, спротив правлячій номенклатурі з боку вітчизняної інтелігенції був мінімізований, хоча серед інтелігенції явно очевидним був скепсис і зневіра щодо чинної влади. Такий ментальний стан виявлявся у поширених анекдотах і «кухонних дискурсах». Номенклатура зуміла відсікти від інтелігентського загалу правозахисний і дисидентський рух. Інтелігенція перебувала в інертному стані очікування бажаних змін і заявила про себе саме тоді, коли незначна частина номенклатури наважилася на паліативні кроки з реформування економіки, демократизації суспільного життя, дотримання свободи слова. Без масової підтримки інтелігенції «перебудова» як суспільне явище не мала б місця, і владна система цілковито могла б зберегтися. Створювані завдяки ініціативам інтелігенції впливові громадські об'єднання задля підтримки перебудови, які активно підштовхували правлячий режим до змін, можна вважати своєрідним апофеозом соціально-інтегративних можливостей нашої соціалістичної інтелігенції. Подібно до метелика вона розкрилася й

вилетіла в останній момент, щоби згоріти у полум'ї краху тієї системи, яка її випестувала й тримала у клітці закритого суспільства.

Напівпаралітичний ментальний стан української інтелігенції, зокрема, дався взнаки у її податливості в компромісі із номенклатурою, яка у період краху старої імперської держави зуміла де-факто добитися згоди на подовження свого панівного статус-кво у незалежній Україні, на що провідники Народного Руху легко повелися. Номенклатурний клас хутко перегрупвався, на перші ролі спочатку вийшли «червоні директори», а потім почалося активне кооптування за рахунок «скоробогатків» із досвідом кримінально-тіньової економіки. У трансформованій системі влади нині домінує симбіоз олігархічного капіталу й чиновництва, який не зацікавлений у фундаментальних реформах, радше імітуючи їх. Українська модель капіталізму рясніє багатьма викривленнями й патологіями, яких немає у таких наших сусідів, як Польща. Наша інтелігенція безсила, щоб реагувати на наявні негативні процеси, бо вона ніби ще й існує, але втратила дійсність, якщо скористатись термінологією Гегеля.

Вона опиняється у «завислому стані»: суспільство «пізнього капіталізму», розраховане на існування масового інтелектуала, інкорпорованого у середній клас, а тому реакція на події набуває вагомого характеру, її не можна не помічати. У нас інтелігенція ніби й залишилася, хоча вона збіглася подібно до «шагреневої шкіри» внаслідок усіяких скорочень у процесі демодернізації й деіндустріалізації країни й приречена боротися за елементарне виживання. З іншого боку, вітчизняний середній клас надто мізерний на тлі разючої прірви між бідністю і багатством. Примітними у цьому плані є події на Болотній площі в Росії, де основу протестного руху становили представники новонародженого середнього класу, в межах якого фігурує також і «офісний планктон». Цей рух принципово відрізняється від аналогічних акцій інтелігенції радянського часу. Відсутність у ньому зіркових гуманітаріїв, які сяяли за часів перебудови, є показовою у цьому сенсі. Інтелектуали можуть заявити щось вагоме, коли вони спираються на підтримку в середовищі середнього класу.

За відсутності середнього класу інтелектуали можуть знайти підтримку серед молоді, яка, щоправда, сприймає будь-які ініціативи такого роду більш радикальним чином. За чисельної переваги в країні збіднілого населення, де значна його частина володіє дипломами про вищу освіту, інтелігенція не виглядає безрідною, а ситуація безвихідною. Це все-таки не Африка чи Латинська Америка. Ми повинні цінувати, що у нашому менталітеті мати освіту — це престижно, це елемент самоствердження й самоідентичності. Усвідомлення власного освітнього рівня означає готовність відстоювати власну гідність. Але зрештою суспільство, у якого заблоковані соціальні ліфти для руху вгору, готує вибухову суміш внизу. Наші масові «інтелігенти» (чи «напів-інтелігенти») можуть стати чинником майбутньої радикалізації невдоволених низів. Ситуація з інтелектуалами у нас далеко не та, що має місце на Заході або у центрі Європи.

* * *

Між тим, що викладено вище, і нинішнім моментом минуло більш як півроку — ми вже бачили Євромайдан і російську анексію Криму. Обидві події багато чого навчили суспільство. Відстоювати гідність і свободу — це, мабуть, головні уроки, які були глибоко засвоєні українцями. Вони відкрили для себе, здавалось би, просту істину, що гідність і свободу не дають, бо вони суть те, чого не можна віддати. Це елементарна і водночас фундаментальна передумова розуміння вартостей. Мене завжди вражала байдужість нашого загалу до теми (а відповідно й до поняття) вартостей, яка почасти цікавила науковців-гуманітаріїв, але широкого розголосу не мала, тоді як на Заході навіть на рівні повсякденної лексики постійно апелюють до вартостей. Справа не у семантиці звичного слововжитку, хоча семантика відображає глибинні інтенції властивої нам ментальності. Вартості внутрішньо поцінують там, де невіддільними від особи вважаються «природні права» громадянина, його свободи. Суспільство, яке ще недавно було закритим, віддавало перевагу «світоглядам», які має хтось прищеплювати, або ж навіюваним «переконанням»: тож вартості не асоціювались із фактичністю «само-стояння» особистості у життєвих ситуаціях.

Пережита завдяки Майданові «революція гідності» свідчить про ознаки глибинного зміщення суспільної ментальності у бік європейського мислення. Досягнутий досвід поставив перед фактом наявності таких самоочевидних сутностей, розуміння яких тягне за собою заперечення того, що суперечить їм, себто вартостям. Про гідність можна багато говорити, але відчуті її можна лише практичним чином, реалізуючи для себе вартості через заперечення їхніх негативних антиподів. Йдучи за Шелером, можна сказати, що гідність із розряду «вітальних вартостей». Солідарним запереченням негативних вартостей скріплюються громадянські спільноти й формується повновартісне суспільство. Інтелектуали мимоволі стають «послушниками вартостей», для яких важливо, щоб суспільство зберігало й підтримувало вітальні інтенції, що скріплюють і облагороджують його. Інтелектуал у громадському житті є «фігурою нагадування» про ту висоту вартісних значень, «планку» яких неможливо опускати, бо це загрожує потенційною деградацією. Отож, хоча інтелектуальне життя суспільного загалу, й середнього класу зокрема, здавалось би, не передбачає якоїсь окремої ніші власне для інтелектуала, але ті, хто наважується критично нагадувати суспільству про нагальну відповідальність щодо того, як воно живе вартостями, реалізує їх, наскільки це відповідає суспільному благу, стають для соціуму «фігурантами» публічної рефлексії, завдяки якій суспільство у режимі дискурсу коригує своє ціннісне налаштування, своє саморозуміння. То ж інтелектуал затребуваний ситуацією реалізації вартостей у суспільному житті, необхідністю її критичної оцінки.

З приводу вартостей, подій Майдану й ролі інтелектуалів вважаю за потрібне поділитись ось таким міркуванням. Події Майдану дуже часто на-

зивають «революцією», й для цього є, мабуть, підстави. Колись Гана Арендт писала про те, що за позірною схожістю французької та американської буржуазних революцій приховувалася різниця у суті цих явищ: одна з них, а саме американська, мала явно політичне спрямування, натомість у французької за її політичною видимістю приховувався соціальний характер вимог її учасників, що диктувалося бідністю й злиденністю значної частини населення, і, як наслідок, небачений радикалізм. Якщо скористуватися міркуваннями Арендт, у революції нашого Майдану співіснують саме ці дві іпостасі — власне політична і соціальна. Політична, що називається, лежить на поверхні, адже протест був спрямований на утвердження правових засад життя суспільства на всіх його рівнях, бо кланово-олігархічна модель обмежувалася квазіправовими двійниками, вихолощеними елементами демократії. Революція мала усунути олігархат і диктатуру з додатками трайбалізму, небаченого явища для сучасної Європи. Але наростання потворних явищ у політиці й економіці загострювало й примножувало соціальні проблеми: масова бідність, безробіття, низькі зарплати, безгрошів'я і т. ін. на тлі корупції та безправ'я і, як наслідок, дедалі більша прірва між багатством і бідністю. Саме мотивація соціального характеру спонукала багатьох мітингарів до участі у подіях Майдану. Незадоволення щодо вже нової влади буде житися знову-таки мотиваціями соціального порядку. А тим паче на тлі оголошених заморожень пенсій, зарплат тощо. Державі зрештою доведеться визнати статус-кво так званих соціальних прав поряд із класичними правами та свободами й конституційно закріпити положення про те, що вона буде «соціальною державою». Нині згадування про соціальну державу суто риторично фігурує у Конституції нашої держави, і ні до чого, на жаль, не зобов'язує, бо не існує кореляції із спрямованістю державної політики.

У цьому пункті вимальовується бідність нашого політичного життя. Своєрідним «цербером» соціальної держави, соціальних прав і соціальної політики у країнах Європи є потужна соціал-демократія, що спирається на профспілковий, молодіжний, екологічний та інші громадські рухи. Саме активна участь інтелектуалів у політичному житті своїх країн — не без впливу ідей Маркса — викликала до життя соціал-демократичний рух. Необхідність шанувати гідність співгромадян, що опиняються у бідному й незахищеному стані, у доктрині «етичного соціалізму», яка культивувалася у середовищі соціально небайдужих інтелектуалів лівої орієнтації, була осмислена у вигляді морального обов'язку суспільства і держави перед пролетаріатом і незаможними верствами населення. І те, що доктрина соціальної держави стала невіддільним чинником соціальної політики в Європі, сприймається як самоочевидний факт вже незалежно від того, якої орієнтації дотримується провідна політична сила — право- чи лівоцентристської. Інституціональна сталість передбачає наявність такого чинника.

За роки незалежності громадський рух в Україні був більше стурбований відстоюванням елементарних прав і свобод, коли альянс номенклатурного

Анатолій ЛОЙ

чиновництва, олігархічного бізнесу та криміналу під різними приводами намагався їх обмежити. Соціал-демократична потуга у нас не склалася, і, мабуть, не останньою чергою через слабкі позиції вітчизняних інтелектуалів, яким ближче до душі проблеми мови або культури, аніж те, як і чим живе наш «ближній». Тут варто більше керуватися прагматизмом, аніж романтизмом. Щоб позбутися кульгавості у просуванні до Європи, треба мати повноцінну «ліву ногу», лівоцентристську політичну силу, яка б не страждала надлишковим популізмом, а була реалістом у здійсненні своїх можливостей. Соціальна політика, як і культурна, має бути у зоні особливої уваги інтелектуалів.

Анатолій Лой — доктор філософських наук, професор, НаУКМА. Сфера наукових інтересів — філософська антропологія, онтологія, метафізика, історія класичної та сучасної філософії.
